1.01. Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23916791

Barbara Riman*

Kariera na Hrvaškem: poklicne poti izbranih slovenskih profesorjev v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja[1]

Careers in Croatia: The Career Paths of Selected Slovenian Teachers in the Second Half of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century

Izvleček

Prispevek obravnava poklicno mobilnost slovenskih gimnazijskih profesorjev, ki so v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja delovali na Hrvaškem. V ospredju niso zgolj razlogi za njihov prihod, temveč predvsem nadaljnji razvoj njihovih poklicnih poti, vključevanje v novo okolje ter ohranjanje povezav s slovenskim prostorom. Na podlagi izbranih življenjskih poti Antona Mazeka, Ivana Stožirja, Mihaela Zavadlala, Andrije Kodriča in Josipa Križana prispevek pokaže različne oblike poklicnega napredovanja in delovanja zunaj gimnazijske učilnice. Profesorji so prevzemali vodstvene in nadzorne naloge v šolstvu ter sodelovali pri razvoju znanstvenih, kulturnih in društvenih ustanov. Njihova mobilnost zato ni pomenila le premikanja učiteljskega kadra med posameznimi šolami, temveč tudi prenos znanja, strokovnih praks in kulturnih pobud med slovenskim in hrvaškim prostorom. Hkrati raziskava opozarja, da dolgotrajna vključitev v hrvaško okolje ni nujno pomenila prekinitve vezi s slovenskim prostorom. Primerjava njihove poznejše vidnosti kaže tudi na neenakomerno ohranjenost zgodovinskega spomina:

Abstract

The article examines the professional mobility of Slovenian secondary-school teachers who worked in Croatia in the second half of the 19th and the early 20th centuries. Rather than focusing solely on the reasons for their arrival, it explores the subsequent development of their careers, their integration into their new environment, and the ways in which they maintained ties with the Slovenian cultural sphere. Through selected case studies of Anton Mazek, Ivan Stožir, Mihael Zavadlal, Andrija Kodrič, and Josip Križan, the article identifies different forms of professional advancement and activities extending beyond classroom teaching. These teachers assumed administrative and supervisory positions within the educational system and contributed to the development of scientific, cultural, and civic institutions. Their mobility therefore involved not only the movement of teaching staff between schools, but also the transfer of knowledge, professional practices, and cultural initiatives between the Slovenian and Croatian lands. At the same time, the study demonstrates that long-term integration into Croatian society did not necessarily entail the severing of ties with the

* Dr. Barbara Riman, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za narodnostna vprašanja, e-pošta: barbara.riman@guest.arnes.si

1 Prispevek je nastal v okviru rednega delovanja Enote Reka Inštituta za narodnostna vprašanja, ki ga financira Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

posamezniki, ki so v slovenskem prostoru danes manj poznani, so lahko ostali pomemben del lokalnega oziroma institucionalnega spomina na Hrvaškem.

Slovenian cultural sphere. A comparison of their subsequent historical visibility also reveals an uneven preservation of memory: individuals who are now less well known in Slovenia may have remained important figures in local or institutional memory in Croatia.

Ključne besede: slovenski profesorji, Hrvaška, gimnazije, poklicna mobilnost, izobraženci, kulturni prenos, zgodovinski spomin

Keywords: Slovenian teachers, Croatia, secondary schools, professional mobility, intellectuals, cultural transfer, historical memory

Uvod

Prisotnost slovenskih učiteljev in profesorjev na Hrvaškem v 19. in na začetku 20. stoletja ni bila neobičajen pojav. Slovenski izobraženci so službovali na gimnazijah in drugih srednjih šolah v številnih hrvaških mestih, njihove poklicne poti pa so bile del širše mobilnosti izobraženstva znotraj habsburške monarhije. Dosedanje raziskave so pokazale, da so se nekateri med njimi v hrvaško okolje vključili tudi zunaj neposrednega šolskega dela.[2]

Slovenski šolniki, ki so službovali zunaj slovenskega prostora, so pozornost raziskovalcev pritegnili že razmeroma zgodaj. Med prvimi jih je sistematičneje evidentiral Emilijan Lilek v delu *Slovenski v tujini službujoči šolniki*.[3] Njegov pregled je še danes pomembno izhodišče za ugotavljanje prisotnosti slovenskih učiteljev in profesorjev zunaj slovenskega prostora, vendar ne zajema vseh posameznikov, ki so delovali na območju današnje Hrvaške. Podobno velja za monumentalno *Građo za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas* Antuna Cuvaja,[4] ki vsebuje veliko podatkov o slovenskih profesorjih, vendar njen namen ni bil njihova sistematična obravnava.

2 Emilijan Lilek, *Slovenski v tujini službujoči šolniki*, Celje: samozaložba, 1933; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci na Hrvaškem od 1850 do 1860, *Dve domovini/Two Homelands*, 20, 2004, str. 77–94; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško, *Dve domovini/Two Homelands*, št. 22, 2005a, str. 197–218; Barbara Riman, Slovenski profesori u Carsko-kraljevskoj velikoj državnoj gimnaziji u Pazinu, *Acta Histriae*, 24, št. 2, 2016, str. 357–380; Barbara Riman in Kristina Riman, Slovenci u Hrvatskoj gimnaziji u Zadru od 1897. do 1921. godine, *Zgodovinski časopis*, št. 3–4, 2016, str. 338–363; Barbara Riman in Julija Jančec, Slovenski profesori u Varaždinskoj gimnaziji s posebnim osvrtom na razdoblje Austro-Ugarske monarhije, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, št. 31, 2020, str. 105–127; Barbara Riman in Kristina Riman, Slovenski profesori u hrvatskim kraljevskim i carskim gimnazijama, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, št. 34, 2023, str. 1-20.

3 Lilek 1933.

4 Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, zv. 1–11, Zagreb, 1910–1913.

Tudi novejše raziskave opozarjajo, da niti Lilek niti Cuvaj nista zabeležila vseh slovenskih šolnikov, medtem ko se podatki o drugih pojavljajo predvsem obrobno v raziskavah posameznih kulturnih, znanstvenih in izobraževalnih ustanov.

Pomemben premik od evidentiranja posameznikov k raziskovanju migracij slovenskih izobražencev na Hrvaško predstavljajo dela Irene Gantar Godina.[5] V prispevkih je obravnavala različna obdobja in posamezne primere slovenskega intelektualnega izseljevanja na Hrvaško. Njene raziskave so pomembne tudi zato, ker poklicnih migracij ne obravnavajo zgolj kot administrativnega premeščanja učiteljskega kadra. Širši okvir raziskovanja Slovencev na Hrvaškem predstavljajo tudi dela Vere Kržišnik-Bukić,[6] zlasti raziskave o zgodovini slovenske skupnosti ter znamenitih Slovencih na Hrvaškem. Njeno delo je pomembno predvsem zaradi umeščanja posameznih življenjskih poti v daljšo zgodovino slovenske prisotnosti na Hrvaškem.

V novejših raziskavah se je pozornost vse bolj usmerjala tudi na posamezne gimnazije in lokalna okolja. Daniela Jurčić Čargo je obravnavala delovanje Slovencev na hrvaški gimnaziji v Pazinu med letoma 1899 in 1918,[7] Barbara Riman pa je raziskavo pazinske gimnazije razširila s podrobnejšo obravnavo tamkajšnjih profesorjev, rojenih v slovenskih deželah. Raziskovanje se je nato razširilo tudi na druga gimnazijska središča.[8] Za posamezna lokalna okolja so pomembne tudi raziskave, ki niso bile prvenstveno namenjene slovenskim profesorjem.[9]

Dosedanje raziskave so tako precej dobro odgovorile na vprašanja kdo so bili slovenski profesorji, kje so službovali in zakaj so prihajali na Hrvaško, vendar

5 Irena Gantar Godina, Izseljevanje slovenskih intelektualcev na Hrvaško do leta 1848, *Dve domovini/Two Homelands*, št. 18, 2003, str. 123–134; Irena Gantar Godina, Slovenski intelektualci – izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889), *Dve domovini/Two Homelands*, št. 19, 2004a, str. 165–183; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci na Hrvaškem od 1850 do 1860, *Dve domovini/Two Homelands*, št. 20, 2004b, str. 77–94; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško, *Dve domovini/Two Homelands*, št. 22, 2005a, str. 197–218; Irena Gantar Godina, Janez Trdina: izseljenec in »Slavjan«, *Zastavil sem svoje življenje. Monografija o življenju in delu Janeza* Trdine (ur. Aleksander Bjelčevič), Mengeš 2005b, str. 13–22; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci na Hrvaškem po letu 1868: Ivan Steklasa (1846–1921), *Dve domovini/Two Homelands*, št. 24, 2006, str. 153–166.

6 Vera Kržišnik-Bukić, Okvirni pregled poteka, vzrokov in pomena izseljevanja Slovencev na Hrvaško, *Razprave in gradivo*, št. 29–30, 1994/95, str. 85–93; Vera Kržišnik-Bukić, O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes, *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanjost* (ur. Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik), Ljubljana 2006, str. 15–87; Vera Kržišnik-Bukić, Znameniti Slovenci na Hrvaškem skozi zgodovino, *Migracijske i etničke teme*, 22, št. 4, 2006, str. 421–445.

7 Daniela Jurčić Čargo, Slovenci na Hrvatskoj gimnaziji u Pazinu od 1899. do 1918. godine, v: *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899–1999: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u povodu prve Hrvatske gimnazije u Istri* (ur. Josip Šiklić), Pazin 1999, str. 367–382.

8 Riman 2016, str. 357–380; Riman (idr.) 2016, str. 338–363; Riman (idr.) 2020, str. 105–127; Riman (idr.) 2023, str. 1–20.

9 Stjepan Sršan, *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola od 1855. do 1945. godine*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2009.

ostaja več vprašanj odprtih. Podatki o posameznikih so pogosto razpršeni med biografske leksikone, šolska poročila, lokalne zgodovine, strokovno literaturo in časopisje. Poleg tega so dosedanje raziskave posamezne profesorje pogosto obravnavale v okviru določene gimnazije, obdobja ali migracijskega procesa. Manj pozornosti je bilo namenjene primerjalnemu vprašanju, kaj se je z njihovo poklicno in družbeno vlogo zgodilo po prihodu v hrvaško okolje in v kolikšni meri je njihovo delovanje preraslo okvir neposrednega gimnazijskega pouka.

Izhodiščno vprašanje tega prispevka zato ni več samo, kdo je prišel na Hrvaško in kje je poučeval, temveč kaj se je s temi profesorji zgodilo po prihodu oziroma zaposlitvi na Hrvaškem. Ali so ostali predvsem gimnazijski učitelji ali pa so svoje strokovno znanje prenesli na druga področja? Kako so se vključevali v znanstvene in kulturne ustanove, šolsko upravo, društva in lokalno javno življenje? Kakšne možnosti poklicnega napredovanja jim je ponujalo novo okolje? In ali je dolgotrajno življenje na Hrvaškem pomenilo tudi prekinjanje oziroma slabljenje povezav s slovenskim prostorom?

Ob tem se odpira še vprašanje njihove poznejše vidnosti in zgodovinskega spomina. Že med zbiranjem gradiva se je pokazalo, da obstajajo razlike med njihovo prisotnostjo v slovenski in hrvaški literaturi. Nekateri so ohranjeni v slovenskih biografskih leksikonih, njihova imenovanja in delovanje pa je spremljalo tudi slovensko časopisje. Drugi so danes bistveno bolje dokumentirani v hrvaški lokalni historiografiji. Takšne razlike zastavljajo dodatno vprašanje: kako in zakaj posameznik ostane del zgodovinskega spomina okolja, v katerem je deloval, medtem ko lahko iz spomina okolja, iz katerega je izšel, postopoma skoraj izgine?

Prispevek zato odgovarja na tri medsebojno povezana vprašanja: kako so izbrani slovenski profesorji po prihodu na Hrvaško razvijali svoje poklicne poti zunaj neposrednega gimnazijskega pouka; v kolikšni meri so ob vključevanju v hrvaško okolje ohranjali povezave s slovenskim prostorom; ter kako se njihovo delovanje odraža v slovenskem in hrvaškem zgodovinskem spominu.

Namen prispevka ni izdelati seznam slovenskih profesorjev na Hrvaškem niti predstaviti najznamenitejših posameznikov. Za podrobnejšo obravnavo je bilo zato izbranih pet profesorjev in sicer: Anton Mazek, Ivan Stožir, Mihael Zavadlal, Andrija Kodrič in Josip Križan. Gre za namenski izbor. Posamezniki so bili izbrani zato, ker njihove poklicne poti omogočajo primerjavo različnih oblik delovanja zunaj neposredne profesorske službe: od ravnateljstva in šolske uprave prek razvoja znanstvene in muzejske infrastrukture do popularizacije znanosti in sodelovanja v lokalnem kulturnem življenju.

Raziskava temelji na primerjalnem biografskem pristopu oziroma študijah primerov. Pri vseh petih so spremljani primerljivi elementi: izvor in izobrazba, prihod oziroma začetek službovanja na Hrvaškem, profesorska kariera in poklicno napredovanje, dejavnosti zunaj neposrednega šolskega dela, vključevanje v lokalne ustanove in društva, povezave s slovenskim prostorom ter njihova prisotnost v slovenskem in hrvaškem zgodovinskem spominu.

Pri rekonstrukciji življenjskih poti so bile uporabljene različne skupine virov. Osnovni biografski in kronološki podatki so bili preverjeni v slovenskih in hrvaških leksikonih. Za posamezne poklicne poti je bila uporabljena tudi specializirana literatura o ustanovah in dejavnostih, v katerih so profesorji sodelovali.

Kot dopolnilni vir je bilo uporabljeno tudi časopisje, predvsem digitalizirani slovenski časopisi in revije. Časopisje ni bilo pregledano sistematično, temveč predvsem ob posameznih biografskih primerih. Novice o imenovanjih, društvenem delovanju, dobrodelnosti, javnih nastopih ali smrti dopolnjujejo podatke iz biografske in strokovne literature ter ponekod pokažejo tudi, kako so obravnavane profesorje predstavljali njihovi sodobniki. Pri uporabi časopisja je nujna kritična analiza konteksta. Izrazi, kot so »naš rojak«, »Slovenec«, »dober Slovenec« ali formulacije o slovensko-hrvaškem bratstvu, niso obravnavani kot neposreden in nespremenljiv dokaz posameznikove identitete, temveč kot način, kako ga je v določenem trenutku predstavljal posamezen časopis. Enako velja za politične in osebnostne ocene. Nekrologi so lahko dragocen biografski vir, vendar njihove pohvalne formulacije izhajajo tudi iz značilnosti nekrološkega žanra, medtem ko so politično obarvane časopisne ocene povezane z usmeritvijo posameznega lista.

Primerjalno preverjanje različnih vrst virov je pomembno tudi zaradi neskladja v sekundarni literaturi. Pri posameznikih se razlikujejo zapisi imen, letnice in interpretacije njihovega delovanja. Kjer je bilo mogoče, so bili zato podatki preverjeni v več neodvisnih virih, v primerih neskladja pa je bila prednost dana časovno bližjim in primarnim virom. Takšni primeri neskladja niso zgolj tehničen problem, temveč dodatno opozarjajo na fragmentarnost biografskega spomina na nekatere obravnavane posameznike.

Metodološko članek torej združuje biografsko rekonstrukcijo, primerjalno analizo in analizo časopisne recepcije. Pri tem ni namen ugotavljati, ali so bili posamezniki »bolj slovenski« ali »bolj hrvaški«, niti njihovega delovanja naknadno razvrščati v izključujoče nacionalne kategorije. Zanima nas predvsem, kako so posamezniki, ki so izšli iz slovenskega prostora, svojo poklicno pot razvijali v hrvaških izobraževalnih, znanstvenih in kulturnih ustanovah, katere nove vloge so tam prevzemali ter katere povezave s slovenskim prostorom so ohranjali. Primerjava njihove poznejše prisotnosti v slovenski in hrvaški literaturi pa omogoča tudi premislek o tem, kako nastaja zgodovinski spomin za posameznike, katerih življenjske poti so potekale med več kulturnimi okolji.

Od slovenskih dežel do hrvaških gimnazij

Prisotnost slovenskih profesorjev na hrvaških gimnazijah v drugi polovici 19. stoletja je bila del širše poklicne mobilnosti izobražencev znotraj habsburške monarhije. Gimnazijski profesor je bil vpet v šolski sistem, ki ni bil omejen na deželo njegovega rojstva. Po končanem študiju je lahko prvo službo dobil drugje, pozneje pa bil premeščen na drugo šolo ali v drugo deželo. Zato poklicne poti slovenskih profesorjev na Hrvaškem pogosto niso potekale neposredno od

domačega kraja do enega hrvaškega mesta, temveč med več izobraževalnimi in službenimi središči. Nekateri so na Hrvaškem ostali le krajši čas, drugi so služboval na več gimnazijah, tretji pa so se tam trajno ustalili in preživeli večino svojega poklicnega in zasebnega življenja.[10]

Pomembno ozadje teh prihodov je bila preobrazba srednjega šolstva sredi 19. stoletja. Šolske reforme so povečale potrebo po ustrezno izobraženih učiteljih, izvajanje reform in ustanavljanje novih šol pa je oteževalo pomanjkanje usposobljenega kadra. V Varaždinu so bili tako sredi stoletja med posvetnimi profesorji številni prišleki iz drugih dežel, med njimi Slovenci Sebastijan Žepič, Janez Trdina, Matija Valjavec, Alojz Kanc, Matija Lazar, Ivan Grdešič in Mijo Wurner ter več čeških profesorjev.[11] Podoben vzorec se je ohranil tudi pozneje. Na cesarsko-kraljevski veliki državni gimnaziji v Pazinu je med letoma 1899 in 1918 poučevalo 46 profesorjev, od katerih jih je bilo kar 19 rojenih v slovenskih krajih. V Istri je bilo zaradi posebnih družbenih in političnih razmer težko pridobiti ustrezen učiteljski kader, profesorsko delo pa je bilo razmeroma slabo plačano.[12]

Prihod profesorjev na Hrvaško je bil tesno povezan tudi z njihovimi študijskimi potmi. Mnogi so visokošolsko izobrazbo pridobili na Dunaju ali v Gradcu, nekateri pa tudi v Pragi. Mobilnost se torej pogosto ni začela s prvo profesorsko službo. Že študij je pomenil odhod iz domačega kraja in vključevanje v širše akademsko okolje. Večina slovenskih študentov se je po končanem študiju vrnila domov, del pa jih je poklicno pot nadaljeval drugje, med drugim na Hrvaškem. Pri nekaterih je hrvaška gimnazija tako predstavljala nadaljnjo postajo v že prej začeti izobraževalni in poklicni mobilnosti.[13]

Razlogi za nadaljevanje kariere na Hrvaškem niso bili enotni. Pomembni so bili iskanje zaposlitve, možnost poklicnega napredovanja, potrebe posameznih šol in odločitve šolskih oblasti, pri izbiri Hrvaške pa tudi geografska bližina in manjša jezikovna razdalja.[14] Pri delu izobražencev so se pragmatičnim razlogom pridružile idejne spodbude. Zlasti v generaciji petdesetih in šestdesetih let 19. stoletja so bile lahko pomembne ideje slovanske oziroma južnoslovanske vzajemnosti. Luka Zima, Lovro Mahnič in Fran Marn so denimo študirali v Pragi, ki jih je privlačila tudi kot slovansko kulturno okolje, pozneje pa so svojo profesorsko pot nadaljevali na Hrvaškem. Pri njih poklicne odločitve zato ni mogoče povsem ločiti od njihovega zanimanja za slovansko kulturno sodelovanje.[15]

Vendar bi bilo napačno takšno motivacijo prenesti na vse slovenske profesorje. Za številne je bila odločilnejša struktura samega šolskega sistema. Profesorji so bili državni uslužbenci in niso vedno sami izbirali kraja službovanja.

10 Gantar Godina 2005a, str. 197–198; Riman, Riman 2023, str. 1–4.
11 Gantar Godina 2004a, str. 173–174.
12 Riman 2016, str. 362–365.
13 Gantar Godina 2005a, str. 197–198.
14 Kržišnik-Bukić 1994/95, str. 92; Riman, Riman 2023, str. 3–4.
15 Gantar Godina 2005a, str. 197–198.

Premestitev je lahko sledila potrebam šole, odločitvi nadrejenih oblasti ali možnosti napredovanja. V življenjepisih posameznikov zato ni vedno mogoče ugotoviti, ali je bil prihod na Hrvaško rezultat osebne želje, sprejetja razpoložljive službe ali premestitve, ki je profesor sam ni želel. Če o tem ni ohranjenega osebnega pričevanja ali drugega neposrednega vira, je razlikovanje med prostovoljno migracijo in službeno premestitvijo pogosto nezanesljivo.[16]

Prav ta okoliščina je pomembna za razumevanje izrazito razgibanih karier. Profesor je lahko študiral na Dunaju ali v Gradcu, začel kot suplent na eni gimnaziji, bil imenovan za pravega učitelja na drugi in pozneje napredoval ali bil premeščen še drugam. Hrvaška pri tem ni bila nujno končni cilj. Nekateri so si prizadevali za vrnitev v slovenske dežele, nekateri so Hrvaško zapustili zaradi nove službe, drugi pa so v mestu, kamor so sprva prišli zaradi zaposlitve, ostali do upokojitve ali smrti. Razlika med prihodom zaradi službe in poznejšo odločitvijo ostati je zato ena pomembnejših značilnosti teh poklicnih migracij.[17]

Tudi pomen jezikovne bližine se je skozi 19. stoletje spreminjal. V obdobju Bachovega absolutizma, ko je imela nemščina pomembno mesto kot učni jezik, prihod profesorjev iz drugih delov monarhije ni predstavljal enakega problema kot pozneje. Po letu 1860 je ob krepitvi hrvaškega nacionalnega gibanja in zahtevah po večji veljavi hrvaškega jezika postajalo vse pomembnejše tudi vprašanje, ali priseljeni profesor obvlada jezik okolja, v katerem poučuje. V hrvaški javnosti so se pojavljale kritike profesorjev, ki hrvaščine niso znali dovolj dobro, hkrati pa tudi zavest, da bi lahko odpuščanje nehrvaških profesorjev zaradi pomanjkanja usposobljenega kadra povzročilo nove težave.[18] Mobilnost profesorjev torej ni potekala v politično in nacionalno nevtralnem prostoru: službena premestitev je lahko v različnih obdobjih dobila tudi drugačen jezikovni in politični pomen.

Prihod na Hrvaško prav tako ni nujno pomenil prekinitve vezi s slovenskim prostorom. Nekateri profesorji so se želeli vrniti, drugi so ostajali povezani s slovenskimi znanci in kulturnimi ustanovami, objavljali v slovenskem časopisju ali sodelovali pri slovenskih kulturnih pobudah. Lovro Mahnič je na primer iz Osijeka pisal Franu Levstiku o svojem delu, položaju in načrtovani razpravi o južnoslovanskih jezikih; iz njegove korespondence je razvidna tudi želja po ohranjanju strokovnih stikov z domovino.[19] Dolgotrajna služba na Hrvaškem zato sama na sebi še ne pove, kako je posameznik razumel svojo pripadnost ali kako intenzivne so ostale njegove povezave z okoljem, iz katerega je izšel.

Po drugi strani pa začasna služba ni bila edini mogoči izid. Del profesorjev se je v hrvaškem okolju poklicno in družbeno ustalil. Nekateri so napredovali v ravnatelje ali šolske nadzornike, drugi pa so ob šolskem delu prevzemali vloge v znanstvenih, kulturnih in društvenih ustanovah. Tako se je lahko prvotna

16 Riman, Riman 2023, str. 10.
17 Gantar Godina 2005a, str. 198; Riman, Riman 2023, str. 1–2, 10.
18 Gantar Godina 2005a, str. 214–216.
19 Gantar Godina 2005a, str. 209–210.

služba mobilnost sčasoma spremenila v trajnejšo vključitev v lokalno okolje. Raziskave hkrati kažejo, da odzivi niso bili enaki: del profesorjev se je v novo okolje uspešno vključil, nekateri so si ves čas želeli vrnitve, pri drugih pa je mogoče zaznati odkrito nezadovoljstvo s krajem službovanja.[20]

Poti od slovenskih dežel do hrvaških gimnazij zato ni mogoče razložiti z enim samim modelom. Prepletali so se potrebe razvijajočega se šolskega sistema, pomanjkanje usposobljenega kadra, študijska mobilnost, iskanje zaposlitve, službene premestitve, možnosti napredovanja, geografska in jezikovna bližina ter pri delu izobražencev tudi slovanske in južnoslovanske ideje. Prav tako ni bilo enotnega izida: nekateri so Hrvaško razumeli predvsem kot začasno službeno postajo, drugim pa je postala trajno poklicno in življenjsko okolje. Ta razlika med prihodom, prilagajanjem in trajnejšo vključitvijo je pomembna tudi za pet življenjskih poti, obravnavanih v nadaljevanju.

Več kot profesorsko delo: izbrane življenjske poti

Poklicne poti slovenskih profesorjev na Hrvaškem se niso končale v gimnazijskih učilnicah. Dolgotrajnejše službovanje v posameznem mestu je nekaterim odprlo možnost za prevzemanje novih strokovnih, upravnih in družbenih vlog, pri čemer so znanje, pridobljeno z izobrazbo in profesorskim delom, prenašali tudi na druga področja. Med njimi najdemo ravnatelje in šolske nadzornike, sodelavce znanstvenih in kulturnih ustanov, organizatorje društvenega življenja ter popularizatorje znanosti. Njihova vključitev v hrvaško okolje pa ni bila enaka in tudi ni nujno pomenila prekinitve povezave s slovenskim prostorom.

V nadaljevanju je zato predstavljenih pet življenjskih poti, ki kažejo različne možnosti takšnega razvoja profesorske kariere. Anton Mazek predstavlja primer dolgoletnega ravnatelja, ki se je vključil v požeško prosvetno in družbeno elito, Ivan Stožir povezovanje profesorskega dela z nastajajočo meteorološko dejavnostjo, Mihael Zavadlal napredovanje znotraj šolske uprave, Andrija Kodrič prehod od profesorskega dela k oblikovanju muzejske dejavnosti, Josip Križan pa širjenje znanja zunaj gimnazije s publicističnim, predavateljskim in društvenim delovanjem. Primeri niso izbrani kot najpomembnejši ali reprezentativni predstavniki slovenskih profesorjev na Hrvaškem, temveč zato, ker omogočajo primerjavo različnih načinov poklicne in družbene integracije ter ohranjanja oziroma izgubljanja vidnosti v slovenskem prostoru.

Anton (Antun) Mazek: od profesorja do požeške prosvetne elite

Življenjska pot Antona Mazeka (1836–1920), ki se v hrvaških virih in literaturi praviloma pojavlja kot Antun Mazek, je primer dolgotrajne poklicne in

20 Riman, Riman 2023, str. 1–2.

družbene vključitve slovenskega profesorja v hrvaško lokalno okolje. Na Hrvaško je prišel leta 1864 kot mlad gimnazijski učitelj, glavnino svoje nadaljnje kariere pa je povezal s Požego, kjer je več kot tri desetletja vodil gimnazijo in postopoma postal tudi del širšega javnega življenja mesta.[21]

Mazek se je rodil 14. junija 1836 v Radovljici. Gimnazijo je leta 1856 z odliko končal v Ljubljani, nato pa študiral v Gradcu in na Dunaju, kjer je leta 1862 opravil strokovni izpit. Poklicno pot je začel leta 1860 kot suplent na gimnaziji v Ljubljani, krajši čas služboval v Brnu, leta 1864 pa je bil imenovan za učitelja na gimnaziji v Požegi. Leta 1867 je bil premeščen na Reko, leta 1873 pa se je v Požego vrnil kot ravnatelj gimnazije. Na njenem čelu je ostal do upokojitve leta 1905, nato se je preselil v Zagreb, kjer je 8. decembra 1920 umrl.[22]

Več kot tri desetletja dolgo ravnateljevanje predstavlja osrednji del njegove poklicne poti. V tem obdobju je požeška gimnazija doživela pomembne spremembe, med katerimi je bila posebej vidna selitev v novo, moderno opremljeno šolsko poslopje leta 1877. Sodobnejše raziskave požeške družbe Mazeka uvrščajo med ugledne predstavnike tamkajšnjega izobraženstva; njegovo ravnateljevanje naj bi uživalo zaupanje učencev, staršev in širšega požeškega okolja.[23]

Njegovo delo ni bilo omejeno na vodenje šole. Pomemben del njegove dejavnosti je bil povezan tudi z gimnazijsko knjižnico. Kot knjižničar je omenjen že leta 1866, ko je bilo izvedeno prvo podrobnejše urejanje knjižnice. Po vrnitvi v Požego leta 1874 je sledilo ponovno urejanje fonda, pri katerem so izločili knjige brez znanstvene vrednosti. Zaradi tega je Mazek v zgodovini profesorske knjižnice požeške gimnazije prepoznan kot eden njenih pomembnejših knjižničarjev.[24] Njegovo delo pri urejanju fonda je zanimivo tudi širše, saj kaže, kako so lahko gimnazijski profesorji in ravnatelji poleg poučevanja prevzemali skrb za razvoj šolske strokovne infrastrukture.

Mazekov položaj je postopoma presegel tudi neposredni okvir gimnazije. V drugi polovici 19. stoletja so ravnatelji, profesorji, učitelji in šolski nadzorniki v Požegi sodili v izobraženi del mestne elite, tako tudi Mazek. Bil je eden od predsednikov požeškega šolskega odbora, njegovo ime pa se pojavlja tudi v drugih strukturah lokalnega javnega in gospodarskega življenja.[25] Ob upokojitvi je gimnazijsko poročilo posebej poudarilo njegovo sodelovanje v mestnih društvih. Bil

21 Joža Glonar, Mazek, Anton (1836–1920). *Slovenska biografija.* Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi355351/#slovenski-biografski-leksikon (3. september 2026); Marija Šercer, Antun Mazek (1836.–1920.): profesor klasične filologije i dugogodišnji ravnatelj požeške gimnazije, *Encyclopaedia moderna*, 17, 1997, št. 47, str. 28–32.

22 Glonar 2013.

23 Ana Komarić *Društvena elita u Požeškoj županiji u drugoj polovini 19. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2018, str. 42–43.

24 Nikolina Maljković, *Zavičajna zbirka Possegana u knjižnici Gimnazije Požega*, završni rad, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2020, str. 13; Filip Potrebica, *Povijest knjižnica Požeške kotline*, Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995.

25 Komarić 2018, str. 12, 41–42.

je častni član več požeških združenj, med drugim Narodne čitalnice, prostovoljnega gasilskega društva, društva za olepševanje mesta in Hrvatskega pevskega društva Vijenac.[26]

Na njegovo vpetost v hrvaško kulturno okolje kaže tudi sodelovanje z Matico hrvatsko. Med letoma 1880 in 1891 je bil njen poverjenik za Požego, leta 1902 pa je bil imenovan za častnega člana. Novico je zabeležil tudi ljubljanski *Slovenec*, ki ga je predstavil kot »ravnatelja Antona Mazeka v Požegi«.[27] Slovensko časopisje je sicer njegovo delo spremljalo le občasno. Leta 1895 je isti časnik denimo zabeležil njegov denarni prispevek za pomoč Ljubljani po potresu.[28] Takšni drobni zapisi kažejo, da vezi s slovenskim prostorom ni povsem prekinil, vendar iz pregledanega časopisja ni mogoče sklepati, da bi slovenska javnost njegovo večdesetletno delo v Požegi spremljala podrobneje.

Prav zato je zanimiva neenakomerna ohranjenost spomina nanj. Slovenska biografska literatura ga beleži kot Antona Mazeka, klasičnega filologa iz Radovljice, ter navaja njegovo izobrazbo, službene postaje in strokovno delo. Njegovo dolgoletno delovanje v Požegi pa je precej podrobneje dokumentirano v hrvaški lokalni in strokovni literaturi. Marija Šercer mu je leta 1997 namenila samostojen članek, njegovo delo pa obravnavajo tudi raziskave zgodovine požeške gimnazije, njene knjižnice in požeške družbene elite.[29]

Mazeka zato ni mogoče preprosto označiti za »pozabljenega« slovenskega profesorja. V okolju, v katerem je preživel glavnino svoje poklicne poti, je ostal prepoznaven kot Antun Mazek, dolgoletni ravnatelj gimnazije in pripadnik lokalne prosvetne elite, medtem ko je spomin na njegovo delovanje v slovenskem prostoru bolj fragmentaren. Njegov primer tako dobro ponazarja eno od možnih poti slovenskih profesorjev na Hrvaškem: prihod zaradi profesorske službe se je razvil v dolgotrajno poklicno in družbeno vključitev v novo okolje, ne da bi bile vezi s slovenskim prostorom nujno povsem prekinjene.

Ivan Stožir: od gimnazijskega profesorja do pionirja hrvaške meteorologije

Življenjska pot Ivana Stožirja (1834–1908) predstavlja drugačen način, kako je lahko profesorsko delo slovenskega izobraženca na Hrvaškem preraslo prvotni okvir gimnazijske učilnice. Njegova služba profesorja fizike, matematike in kemije na zagrebški realki je postala izhodišče za večdesetletno meteorološko dejavnost, povezano z začetkom sistematičnih meteoroloških meritev in poznejšega institucionalnega razvoja geofizike na Hrvaškem.[30]

26 Ravnatelj Antun Mazek: povodom njegova umirovljenja, *Izvješće Kr. vel. gimnazije u Požegi za školsku godinu 1905.–1906.*, Požega, 1906, str. 45–46.

27 Matica Hrvatska, *Slovenec*, 17. 7. 1902, str. 2.

28 Darila vsled potresa, *Slovenec*, 3. 12. 1895, str. 3.

29 Šercer 1997; Potrebica 1995; Komarić 2018.

30 Smolej, Viktor: Stožir, Ivan (1834–1908). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi616218/#slovenski-biografski-leksikon (9. september 2026); Vladimir Muljević, Tehničar, fizičar i meteorolog Ivan Stožir, *Hrvatski patentni glasnik*, 6, 1996, št. 3, str. 285–288.

Stožir se je rodil 12. aprila 1834 v Šmartnem v Rožni dolini pri Celju. Od leta 1851 se je izobraževal na Politehničnem inštitutu na Dunaju, kjer je poslušal matematiko, fiziko, tehnologijo in opisno geometrijo. Leta 1857 je postal suplent na zagrebški realki ter tam poučeval matematiko, fiziko in kemijo.[31] Njegova poklicna pot je bila odtlej skoraj v celoti povezana z Zagrebom.

Osrednji del njegovega strokovnega delovanja se je razvil neposredno iz profesorske službe. Redna meteorološka opazovanja na Griču so se začela 1. decembra 1861 v fizikalnem kabinetu Kraljevske velike realke. Stožir je prevzel izvajanje meritev in postajo vodil trideset let, do upokojitve leta 1891. Meritve je opravljal trikrat dnevno: ob 7., 14. in 21. uri, pri delu pa so mu pomagali tudi dijaki zaključnega razreda. Skrbel je za instrumente, obdelavo in objavljanje podatkov, od leta 1865 pa so rezultate opazovanj pošiljali osrednjemu meteorološkemu uradu na Dunaju.[32]

Prav povezava med šolskim fizikalnim kabinetom, profesorjem, dijaki in sistematičnim zbiranjem podatkov je za Stožirjev primer posebej pomembna. Meteorološka dejavnost sprva ni nastajala v samostojni raziskovalni ustanovi, temveč znotraj šole in ob njegovem rednem profesorskem delu. Postaja na Griču se je pod njegovim vodstvom postopoma razvila v meteorološki observatorij, iz katerega se je pozneje razvil zagrebški Geofizikalni zavod. Stožirjeve vloge zato ni treba razumeti toliko v smislu znanstvenika v današnjem institucionalnem pomenu besede, temveč predvsem kot vzpostavljanje kontinuitete meritev, strokovne prakse in infrastrukture, na kateri se je lahko pozneje razvilo sistematično geofizikalno raziskovanje.[33]

Njegovo delo je segalo tudi zunaj observatorija. Sodeloval je pri širjenju meteorološke dejavnosti in ustanavljanju novih postaj, med drugim na Medvednici ter v Petrinji in Glini, leta 1889 pa je uvedel redna merjenja prizemnega ozona.[34] Ukvarjal se je tudi z opazovanjem potresov, službo točnega časa in astronomskimi opazovanji ter sodeloval pri oblikovanju hrvaškega meteorološkega izrazja. Objavljal je strokovne prispevke ter pripravljal in prirejal srednješolske učbenike.[35] Profesorska in strokovna dejavnost sta se pri njem zato ves čas prepletali: naravoslovnega znanja ni le posredoval dijakom, ampak je sodeloval tudi pri oblikovanju strokovne terminologije in prakse, potrebne za njegov razvoj v hrvaškem okolju.

Pomen njegovega opazovalnega dela je posebej prišel do izraza po velikem zagrebškem potresu 9. novembra 1880. Decembra istega leta se je dopisnik

31 Smolej 2013; Gantar Godina 2004b, str. 88–89.

32 Muljević 1996, str. 285–288; Branka Penzar, Ivan Penzar, Mirko Orlić, Geofizički zavod u Zagrebu i meteorološki opservatorij na Griču od 1861. do 1986, *Geofizika*, 3, 1986, str. 10–12; DRŽAVNI HIDROMETEOROLOŠKI ZAVOD, 2016. Ivan Stožir – prvi grički motritelj. Zagreb: DHMZ. https://meteo.hr/objave_najave_natjecaji.php?section=onn&param=objave&el=zanimljivosti&daj=zn12042016 (9.9.2026).

33 Penzar, Penzar, Orlić 1986, str. 10–12.

34 Prav tam, str. 99.

35 Muljević 1996, str. 285–288; Smolej 2013.

Slovenskega naroda pri poročanju o nadaljnjih sunkih izrecno skliceval na »dnevnik potresa«, ki ga je na zagrebškem meteorološkem observatoriju vodil Stožir. Po časopisnem poročilu je bilo med 9. novembrom in 16. decembrom zabeleženih 59 potresov, podatke pa naj bi objavili tudi zagrebški dnevniki.[36] Stožirjeva opazovanja tako niso imela le strokovne vrednosti, temveč so v obdobju izrazite zaskrbljenosti prebivalstva postala tudi javno relevanten vir informacij.

Stožirjeva vpetost v Zagreb ni bila omejena na šolo in meteorologijo. Sodeloval je tudi v mestnem društvenem življenju. Ob začetkih Hrvatskega sokola je bil leta 1874 izvoljen za preglednika oziroma likvidatorja računov, pozneje pa je deloval tudi v Hrvatskem planinarskem društvu. *Planinski vestnik* ga leta 1900 skupaj z Milanom Lenucijem navaja kot enega od dveh podpredsednikov društva.[37] Takšne dejavnosti kažejo, da se je po desetletjih življenja v Zagrebu vključil tudi v širše meščanske, kulturne in društvene mreže mesta.

Vendar dolgotrajna profesionalna in družbena integracija v Zagreb pri Stožirju ni pomenila prekinitve povezave s slovenskim prostorom. Slovensko časopisje ga večkrat beleži kot darovalca pobudam, povezanim z izobraževanjem in dobrodelnostjo na Celjskem. Leta 1886 je prispeval Katoliškemu podpornemu društvu v Celju za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, naslednje leto Dijaški kuhinji v Celju, med njenimi darovalci pa se spet pojavi leta 1889.[38] Ker ne gre za en sam osamljen prispevek, temveč za več zapisov v različnih letih, je mogoče v njih prepoznati trajnejšo vez z okoljem, iz katerega je izšel.

Njegova povezanost z rojstnim okoljem se ni kazala le v podpori izobraževalnim in dobrodelnim pobudam. Bralnemu in pevskemu društvu pri Sv. Martinu v Rožni dolini je podaril 10 kron, društveni odbor pa se mu je javno zahvalil z željo, da bi ga »hrepenenje po slovenski pesmi, kojo tako iskreno ljubi«, kmalu znova pripeljalo v domačo Rožno dolino. Zapis je posebej poveden, ker Stožirjeve povezave z domačim krajem ne predstavlja le kot dobrodelnost, temveč jih neposredno povezuje tudi z njegovim odnosom do slovenskega kulturnega okolja.[39]

Kako ga je slovenska javnost dojemala po desetletjih življenja na Hrvaškem, posebej nazorno kaže kratka družinska novica iz leta 1903. Ob napovedi poroke njegovega sina Ivana v zagrebški cerkvi sv. Marka je *Slovenec* ženina predstavil kot sina »dobro znanega Slovenca« Ivana Stožirja, upokojenega profesorja.[40] Skoraj pol stoletja po njegovem prihodu v Zagreb ga je slovenski časnik torej še vedno izrecno umeščal v slovenski prostor.

36 Iz Zagreba, 19. dec., *Slovenski narod*, 22. 12. 1880, str. 3.

37 Eduard Hemar, Ivan Stožir: utemeljitelj i pionir hrvatske meteorologije, HPD-a i Hrvatskog sokola, *Hrvatski planinar*, 112, 2020, št. 6, str. 297–300.; Hrvatsko planinarsko društvo, *Planinski vestnik*, 1900, str. 97–98.

38 Katoliškemu podpornemu društvu v Celji za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, *Slovenec*, 19. 6. 1886, str. 4; Katoliškemu podpornemu društvu v Celji za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, *Slovenec*, 30. 7. 1886, str. 4; Dijaška kuhinja v Celji, *Slovenec*, 30. 3. 1887, str. 3.

39 Društveno gibanje, *Domovina*, 30. 6. 1905, str. 6.

40 Poroka, *Slovenec*, 3. 10. 1903, str. 3.

Njegova redna služba na zagrebški realki se je končala leta 1891 s predčasno upokojitvijo. S tem pa se njegova pedagoška dejavnost ni zaključila: med letoma 1892 in 1900 je matematiko in fiziko poučeval še na ženskem liceju, nadaljeval pa je tudi pisanje učbenikov in delo na področju meteorologije. Vodenje observatorija je leta 1892 prevzel Andrija Mohorovičić, pod vodstvom katerega se je njegova znanstvena dejavnost bistveno razširila.[41]

Ob Stožirjevi smrti februarja 1908 so slovenski časopisi njegovo povezanost s slovenskim prostorom izrazili še neposredneje. *Domovina* ga je predstavila kot »našega rojaka« iz Šmartna v Rožni dolini ter poudarila, da je rad prihajal v rojstni kraj in da je še leto pred smrtjo več mesecev prebival v Celju pri hčerki in zetu. Časnik ga je označil za »vrlega rodoljuba«, ki se je »s ponosom zavedal svojega slovenskega pokolenja«, čeprav mu je bilo dolgoletno službovanje namenjeno v »bratskej Hrvaški«.[42] Hkrati isti zapis kaže na njegovo močno vpetost v zagrebško okolje: ob njegovi smrti je na poslopju realne gimnazije visela črna zastava, pogreba se je udeležila množica ljudi, krsto pa so nosili člani Hrvatskega sokola, katerega častni član je bil. Ob odprtem grobu se je od njega poslovil starosta društva Franjo Bučar.[43]

Stožirjev primer se zato pomembno razlikuje od Mazekovega. Medtem ko je Mazekova kariera vodila predvsem proti ravnateljstvu in vključitvi v lokalno požeško elito, je Stožirjevo profesorsko delo postalo izhodišče za razvoj nove strokovne dejavnosti. Njegov pomen je predvsem v vzpostavljanju merilne prakse, kontinuitete in infrastrukture, ki je presegla njegovo prvotno profesorsko službo. Hkrati pa ponavljajoči se časopisni zapisi o njegovih stikih s slovenskim prostorom kažejo, da močna profesionalna in družbena vključitev v hrvaško okolje ni nujno zahtevala prekinitve prejšnjih povezav. V njegovem primeru sta obe pripadnosti oziroma obe mreži več desetletij obstajali vzporedno.

Mihael Zavadlal: od gimnazijskega profesorja do deželnega šolskega nadzornika

Življenjska pot Mihaela Zavadlala (1856–1916) predstavlja izrazit primer vertikalne poklicne mobilnosti znotraj šolskega sistema. V svoji karieri je deloval v več deželah in mestih habsburške monarhije: od profesorskih mest na Dunaju, v Trstu, Pazinu in Celju do ravnateljstva v Dubrovniku in nazadnje skoraj dve desetletji dolgega delovanja na mestu deželnega srednješolskega nadzornika za Dalmacijo. Hrvaška oziroma Dalmacija zanj tako ni bila le eno od službenih okolij, temveč prostor njegove najizrazitejše poklicne afirmacije.[44]

41 Gantar Godina 2004a, str. 88–89.

42 Profesor Ivan Stožir, *Domovina*, 19. 2. 1908, str. 2.

43 Prav tam.

44 Ljubomir Andrej Lisac, Zavadlal, Mihael (1856–1916). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi858578/#slovenski-biografski-leksikon (6. september 2026); Josip Barač, C. k. dvorski savjetnik i pokrajinski školski nadzornik Mihovio Zavadlal, *XV. program c. k. velike državne gimnazije u Zadru za školsku godinu 1915./1916.*, Zadar, 1916, str. 9–14.

Rodil se je 23. septembra 1856 v Gorjanskem na Krasu. Gimnazijo je med letoma 1868 in 1876 obiskoval v Gorici, nato pa na Dunaju študiral klasično filologijo in slavistiko ter leta 1883 opravil državni izpit za gimnazijskega profesorja. Med letoma 1880 in 1882 je poučeval na gimnaziji Franca Jožefa na Dunaju, nato kot suplent na državni gimnaziji v Trstu. Leta 1885 je bil imenovan za profesorja državne gimnazije v Pazinu, kjer je ostal do premestitve v Celje leta 1890.[45]

Njegove službene premike je že zgodaj spremljal slovenski tisk. *Slovenec* je julija 1885 poročal, da je bil »[S]uplent na c. k. državni gimnaziji v Trstu g. Mihael Zavadlal« imenovan za profesorja v Pazinu, *Edinost* pa je dan pozneje ob istem imenovanju čestitala »našemu rojaku«.[46] Takšni kratki zapisi so zanimivi predvsem zato, ker kažejo, da je slovensko časopisje Zavadlala še med službovanjem zunaj slovenskih dežel umeščalo v slovenski prostor.

Zavadlal je bil z njim tesno povezan tudi pred poklicnim odhodom na Hrvaško. Kot dijak je sodeloval v goriškem dijaškem društvu Lipa, med študijem na Dunaju pa je bil dejaven v akademskem društvu Slovenija, ki mu je v letih 1878/79 in 1880/81 tudi predsedoval. Njegovi strokovni interesi so segali na področje klasične filologije, slavistike in jezikoslovja. V Pazinu je objavil razpravo o Sofoklejevem *Filoktetu*, med službovanjem v Celju pa je v gimnazijskem izvestju objavil jezikoslovno študijo o jeziku Kastelčevega dela *Bratovske bukvice sv. roženkranca*, ki je bila deležna tudi strokovnih odzivov sodobnikov.[47]

Prav v Celju se je njegova profesorska pot začela povezovati s šolsko upravo. V šolskem letu 1894/95 je poleg profesorskega dela opravljal funkcijo okrajnega šolskega nadzornika. Po njegovem odhodu ga je Brežiško in sevniško učiteljsko društvo imenovalo za častnega člana.[48] Ta prva nadzorniška izkušnja je napovedovala nadaljnji razvoj njegove kariere, ki je nato potekala predvsem v Dalmaciji.

Leta 1895 je postal ravnatelj gimnazije v Dubrovniku, tri leta pozneje pa je bil imenovan za deželnega srednješolskega nadzornika za Dalmacijo in se preselil v Zadar. To funkcijo je opravljal skoraj do smrti. Njegov položaj je pomenil prehod iz neposrednega pedagoškega dela v vodstvene in nadzorne strukture šolskega sistema ter mu omogočal sodelovanje pri kadrovskih in organizacijskih vprašanjih dalmatinskih srednjih šol. Med drugim je bil povezan tudi s slovenskim profesorjem Emilijanom Lilekom; poznala sta se že iz Sarajeva, kamor je Zavadlal kot nadzornik prihajal na mature. Za svoje delo je bil odlikovan z redom železne krone III. razreda, leta 1913 pa imenovan za dvornega svetnika.[49][50]

Njegovo imenovanje za dalmatinskega šolskega nadzornika je leta 1898 odmevalo tudi v slovenskem prostoru. *Učiteljski tovariš* ga je predstavil kot »našega

45 Lisac 2013; Barač 1916, str. 9–14.
46 Imenovanje, *Slovenec*, XIII, 1885, št. 160, str. 4; Imenovanje, *Edinost*, 10, 1885, št. 57, str. 3.
47 Lisac 2013.
48 Lisac 2013; Častni ud, *Slovenski gospodar*, 9. 1. 1896, str. 16.
49 Riman, Riman 2016, str. 352.
50 Lisac 2013; Riman, Riman 2016, str. 354–355; Barač 1916, str. 9–14.

rojaka« ter posebej poudaril njegovo poznavanje slovenskega, hrvaškega, italijanskega in nemškega jezika. Spomnil je tudi na njegovo delo v Celju, kjer naj bi med učiteljstvom ostal »v blagem spominu«.[51] Takšno poročanje je njegovo napredovanje očitno predstavljalo kot poklicni uspeh slovenskega izobraženca zunaj slovenskega prostora.

Toda visoka funkcija v dalmatinskem šolskem sistemu je imela tudi politično razsežnost. V času, ko so bila vprašanja učnega jezika, ponarodovanja šolstva in razmerja med lokalnimi političnimi zahtevami ter državno upravo pomemben del političnih sporov v Dalmaciji, šolski nadzornik ni mogel nastopati zgolj kot nevtralen strokovni uradnik. Zavadlal je bil zato deležen tudi kritik. Že leta 1898 ga je zadrski *Narodni list* označil za režimskega in protinarodnega človeka, leta 1911 pa ga je *Slovenski narod* ob napovedi imenovanja za dvornega svetnika predstavil kot »vladinovca« in izrazitega klerikalca.[52] Njegov poklicni uspeh je bil torej tesno povezan tudi s političnim položajem, ki ga je kot predstavnik državne šolske oblasti zasedal.

Posebej zanimiva je zato podoba Zavadlala ob njegovi smrti. Umrl je 12. junija 1916 v Zadru. *Slovenski narod* ga je nekaj dni pozneje spet označil za slovenskega rojaka in poudaril njegove zasluge za razvoj šolstva v Dalmaciji. Še izrazitejši je zapis *Učiteljskega tovariša*, po katerem naj bi bil »dober Slovenec«, ki je »v Hrvatih videl brate« in Dalmacijo razumel kot del svoje ožje domovine.[53] Takšen nekrološki zapis je seveda treba brati v kontekstu tedanjih predstav o slovensko-hrvaški oziroma južnoslovanski bližini, vendar je za vprašanje njegove recepcije zelo poveden: dolgotrajno delovanje v Dalmaciji v slovenskem časopisju ni bilo nujno razumljeno kot odpoved slovenskemu izvoru.

O njegovem položaju v zadrskem okolju priča tudi pogreb. *Edinost* je poročala, da so se ga udeležili šolska mladina, številni meščani ter predstavniki državnih, vojaških in avtonomnih oblasti. V imenu profesorjev in dijakov se je od njega poslovil profesor Josip Barač, časnik pa je pogreb označil za »sijajno manifestacijo spoštovanja« do pokojnika.[54] Barač mu je nato namenil tudi daljši biografski zapis v programu zadrske gimnazije za šolsko leto 1915/16.

Zavadlalov primer se tako razlikuje tako od Mazekovega kot od Stožirjevega. Njegovo profesorsko delo ni preraslo predvsem v lokalno družbeno delovanje ali novo znanstveno dejavnost, temveč je vodilo navzgor po hierarhiji samega izobraževalnega sistema: od suplenta in profesorja prek ravnatelja do deželnega srednješolskega nadzornika in dvornega svetnika. Obenem pa različne

51 S Krasa. (Deželni šolski nadzornik dalmatinski g. Mihael Zavadlal.), *Učiteljski tovariš*, 20. 11. 1898, str. 225.

52 Lisac 2013; Ivo Perić, *Borba za ponarodjenje dalmatinskog školstva 1860–1918*, Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1974, str. 137, 171; Nadzornik Zavadlal, dvorni svetnik, *Slovenski narod*, 26. 10. 1911, str. 6.

53 Mihael Zavadlal, *Slovenski narod*, 15. 6. 1916, str. 3; Srednješolske vesti, *Učiteljski tovariš*, 30. 6. 1916, str. 3.

54 Domače vesti, *Edinost*, 22. 6. 1916, str. 2; Barač 1916, str. 9–14.

časopisne oznake: od »našega rojaka« do »vladinovca«, kažejo, da poklicne afirmacije slovenskega profesorja na Hrvaškem ni mogoče ločiti od političnega in nacionalnega konteksta, v katerem je opravljal svojo funkcijo. Prav zaradi tega je Zavadlal eden od primerov, kako je lahko poklicna mobilnost slovenskega profesorja vodila ne le v trajno vključitev v novo okolje, temveč tudi v prevzem pomembne vloge pri upravljanju njegovega šolskega sistema.

Andrija Kodrič (Kodrić): od gimnazijskega profesorja do prvega kustosa osiješkega muzeja

Andrija Kodrič[55] (1835–1884)[56] predstavlja nekoliko drugačen primer poklicne poti slovenskega profesorja na Hrvaškem. Večino svojega poklicnega življenja je preživel kot profesor klasične filologije v Osijeku, vendar je njegovo zanimanje za starine, arheologijo in numizmatiko postopoma preraslo okvir gimnazijskega dela. Leta 1878 je postal prvi kustos osiješkega mestnega muzeja in tako sodeloval pri začetkih ustanove, iz katere se je pozneje razvil današnji Muzej Slavonije.[57]

Rodil se je 3. decembra 1835 v Rihemberku, današnjem Braniku na Goriškem. Gimnazijo in bogoslovni tečaj je obiskoval v Gorici, klasično filologijo pa je študiral na Dunaju. Leta 1861 je začel poučevati na osiješki gimnaziji, kjer je z izjemo krajšega službovanja v Požegi ostal do smrti. Poučeval je predvsem latinščino in grščino, občasno pa tudi druge predmete.[58]

Kratko požeško obdobje je zanimivo tudi z vidika njegovega poznejšega kulturnega dela. V šolskem letu 1867/68 je poučeval na tamkajšnji gimnaziji, leta 1868 pa je naveden tudi kot vodja oziroma knjižničar profesorske knjižnice.[59] Čeprav iz tega ni mogoče neposredno izpeljati njegovega poznejšega zanimanja za muzejske zbirke, podatek kaže, da se je že kot profesor srečeval s skrbjo za urejanje institucionalnega knjižnega fonda.

Po vrnitvi v Osijek je ob profesorskem delu vse več pozornosti namenjal lokalnim starinam, arheologiji in numizmatiki. Bil je povezan z zagrebškim Narodnim muzejem in Hrvatskim arheološkim društvom ter kot njun poverjenik

55 V hrvaški strokovni literaturi se priimek pojavlja v oblikah *Kodrić* in *Kordić*. Obliko *Kodrić* uporabljata Marija Malbaša, Stručno osoblje zaposleno u Muzeju od osnutka do danas, *Osječki zbornik*, 16, 1977, str. 351–352, ter Lada Šojat, Kodrić, Andrija, *Hrvatski biografski leksikon*, zv. 7, Zagreb, 2009, zato jo uporabljamo tudi v tem prispevku. V delu poznejše muzejske literature se pojavlja oblika *Kordić*; prim. Vesna Burić, Andrija Kordić, Ferdo Ž. Miler i Vjekoslav Celestin, prvi kustosi osječkog muzeja. *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj* (ur. Mladen Radić), Osijek 1999, str. 80–90. Glede na prevladujočo rabo v biografskih in starejših virih, gre pri obliki *Kordić* najverjetneje za napako, ki se je prenesla v del poznejše literature.

56 Glede letnice rojstva se v literaturi pojavlja neskladje. Šojat 2009, navaja, da se je rodil 3. decembra 1835 v Rihemberku in umrl 16. aprila 1884 v Osijeku. Nasprotno Marina Kovač (140 godina poslije, *Tvrđa u Osijeku: katalog izložbe*, Osijek: Muzej Slavonije, 2017, str. 26.), navaja letnico 1850, ki je glede na kronologijo njegovega službovanja očitno napačna. V prispevku zato uporabljamo letnico 1835.

57 Šojat 2009; Burić 1999, str. 81–82.

58 Šojat 2009.

59 Prav tam.

sodeloval pri zbiranju in posredovanju starin. Hrvaška muzejska literatura ga zato že pred formalnim imenovanjem za kustosa predstavlja kot poznavalca in ljubitelja osijeških starin.[60]

Odločilen korak je bil povezan z nastankom osiješkega mestnega muzeja. Osnovo zanj je predstavljala zbirka osiješkega trgovca in zbiratelja Franja Sedlakovića, ki je leta 1877 mestu podaril približno 2200 kovancev in medalj, numizmatično literaturo ter zbirko starega orožja. Dar je bil povezan z zahtevo, da mesto zagotovi ustrezno hrambo zbirke in njeno dostopnost javnosti. Mestno zastopstvo je 1. decembra 1877 za prvega čuvarja oziroma kustosa predlagalo Kodriča, funkcijo pa je formalno prevzel 23. aprila 1878.[61]

Pomembno je, da s tem ni opustil profesorske službe. Delo v muzeju je opravljal vzporedno s poučevanjem na osiješki gimnaziji. Prav ta povezava je za njegovo življenjsko pot posebej povedna: klasična filološka izobrazba, poznavanje antičnih jezikov in zanimanje za starine so mu omogočili, da je strokovno znanje iz šolskega okolja prenesel na področje zbiranja, urejanja in interpretiranja kulturne dediščine. Profesorska in muzejska dejavnost pri njem zato nista bili dve povsem ločeni poklicni poti, temveč sta se medsebojno dopolnjevali.

Kodrič se ni omejil le na urejanje zbirke. Leta 1880 je v letnem poročilu osiješke gimnazije objavil obsežno, 37 strani dolgo razpravo *Nješto o osječkom muzeju*, v kateri je muzejsko gradivo predstavil tudi širši javnosti.[62] Njegovo delo tako kaže še eno pomembno vlogo gimnazijskih profesorjev 19. stoletja: šolska poročila niso bila namenjena zgolj administrativnemu beleženju dela šole, temveč so lahko služila tudi kot prostor strokovnega objavljanja in predstavljanja lokalne kulturne dediščine.

Kodričeva povezava med gimnazijo in muzejem se je po njegovi smrti nadaljevala tudi pri njegovih naslednikih. Kodriča je zato mogoče razumeti tudi kot začetnika lokalnega vzorca, v katerem so osiješki gimnazijski profesorji pomembno sodelovali pri oblikovanju mestne muzejske infrastrukture.[63]

Njegovo delo je bilo prepoznano že ob smrti. *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva* je leta 1884 ob njegovi smrti poudaril njegovo sodelovanje z Narodnim muzejem in arheološkim društvom, osiješka gimnazija pa mu je namenila nekrolog v letnem poročilu za šolsko leto 1883/84.[64] Kljub razmeroma skromno ohranjeni dokumentaciji hrvaška muzejska historiografija njegovo ime dosledno ohranja kot ime prvega kustosa osiješkega muzeja.[65]

Povsem drugačna je njegova vidnost v slovenskem prostoru. Kljub rojstvu na Goriškem, šolanju v Gorici in študiju na Dunaju ga v doslej pregledanih slovenskih

60 Šojat 2009; Burić 1999, str. 82.
61 Burić 1999, str. 81–82.
62 Prav tam, str. 82.
63 Prav tam, str. 83, 85–86.
64 Andrija Kodrić, *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva*, 6, 1884, št. 3, str. 96.
65 Malbaša 1977, str. 351; Burić 1999, str. 81–82.

biografskih bazah in digitaliziranem časopisju skoraj ni mogoče zaslediti. Zato ga ni smiselno označiti za povsem pozabljenega: v hrvaški, zlasti osiješki muzejski historiografiji njegovo ime nikakor ni neznano. Bolj ustrezno je govoriti o neenakomerni ohranjenosti zgodovinskega spomina. V Osijeku je postal del institucionalnega spomina muzeja, medtem ko je v slovenskem biografskem prostoru ostal skoraj povsem na obrobju.

Kodričev primer se tako razlikuje od prej omenjenih šolnikov. Pri njem je profesorsko delo postalo izhodišče za vključevanje v nastajajočo kulturno infrastrukturo mesta. Iz profesorja klasične filologije je postal zbiralec in poznavalec starin ter prvi kustos mestnega muzeja. Njegova življenjska pot tako kaže, da so slovenski profesorji na Hrvaškem svoje znanje lahko prenašali daleč zunaj gimnazijske učilnice ter postajali pomembni akterji lokalnega kulturnega in institucionalnega razvoja.

Josip Križan (1841–1921): profesor, popularizator znanosti in kulturni posrednik

Josip Križan (1841–1921) predstavlja primer profesorja, pri katerem je gimnazijsko delo postalo izhodišče za izrazito javno prosvetno in kulturno dejavnost. Večino poklicnega življenja je preživel v Varaždinu, kjer ni deloval le kot profesor matematike, fizike in filozofskih predmetov, temveč tudi kot organizator javnih predavanj, pisec poljudnoznanstvenih besedil in dejaven član mestnih kulturnih društev. Hkrati je vse življenje objavljal tudi v slovenščini, zato njegova življenjska pot posebej jasno kaže prepletanje slovenskega in hrvaškega kulturnega prostora.[66]

Rodil se je 31. decembra 1841 v Kokoričih pri Ljutomeru. Po šolanju v Radgoni je leta 1855 začel obiskovati varaždinsko gimnazijo in jo leta 1863 zaključil z maturitetnim izpitom. Po želji staršev je za kratek čas vstopil v bogoslovje v Mariboru, vendar ga je po dveh mesecih zapustil ter na univerzi v Gradcu začel študirati matematiko, fiziko in filozofijo. Leta 1867 je opravil profesorski izpit, leta 1869 pa je bil promoviran za doktorja filozofije.[67]

Njegova povezanost s slovenskim jezikom je bila opazna že med gimnazijskim šolanjem v Varaždinu. Profesor Sebastijan Žepič je na željo dijakov ob nedeljah organiziral pouk slovenščine, ki se ga je udeleževal tudi Križan.[68] Ta droben podatek je zanimiv tudi v luči njegovega poznejšega obsežnega pisanja v slovenskem jeziku.

66 Fran S. Lekše, Dr. Jožef Križan, *Dom in svet*, 7, št. 4, 1894, str. 97–99; Avgust Pirjevec, Križan, Josip (1841–1921). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi306125/#slovenski-biografski-leksikon (8. september 2026); Siniša Horvat, Prosvjetni i kulturni rad profesora Josipa Križana, *Časopis za suvremenu povijest*, 35, 2003, št. 1, str. 249–258.

67 Lekše 1894, str. 97–98.

68 Božidar Flegerič, Valentin Mandelc, *Dom in svet*, 13, 1900, št. 19, str. 581–582.

Poklicno pot je začel v šolskem letu 1867/68 na gimnaziji v Požegi kot pripravnik za gimnazijsko učiteljstvo. Poučeval je matematiko, fiziko, prirodopis, zgodovino in nemščino ter v naslednjih letih napredoval najprej v namestnega in nato v pravega učitelja. Septembra 1869 je bil premeščen na gimnazijo v Varaždinu, kjer je ostal do upokojitve leta 1903.[69] Poleg rednega poučevanja je skrbel za šolsko fizikalno zbirko, leta 1899 pa je ob bolezni ravnatelja Franja Pongračića kot najstarejši član učiteljskega zbora začasno prevzel tudi ravnateljske naloge. Po Pongračićevi smrti se je tej funkciji na lastno željo odpovedal.[70]

Najizrazitejši del Križanovega delovanja zunaj učilnice je bila popularizacija znanosti. V sodelovanju z varaždinsko Narodno čitalnico »Dvorana« je sodeloval pri organiziranju javnih poučnih predavanj. Prvo je imel 18. marca 1870, jeseni istega leta pa so varaždinski profesorji in učitelji ustanovili posebno društvo za prirejanje takšnih predavanj. Njegovo dejavnost je 4. novembra znova odprl Križan s predavanjem *O uzdušnoj munjini*, pozneje pa je predaval tudi o zgradbi očesa in vidu. Zanimanje meščanstva je bilo tako veliko, da je bilo treba nekatera predavanja preseliti v veliko gimnazijsko dvorano.[71] O pomenu takšnega javnega delovanja priča tudi dejstvo, da je bilo izpostavljeno že v Križanovih življenjepisih za časa njegovega življenja.

Da je bila ta dejavnost pomemben del njegove javne podobe že med njegovim življenjem, kaže življenjepis Frana S. Lekšeta, ki je posebej poudaril Križanovo književno delo v slovenskem in hrvaškem jeziku ter njegovo delovanje z »govorom in petjem«.[72] Križan je tako znanje, ki ga je posredoval dijakom, sistematično prenašal tudi v širšo mestno javnost.

Njegova vpetost v varaždinsko okolje je bila širša od javnih predavanj. Več let je bil blagajnik čitalnice »Dvorana«, leta 1875 pa je sodeloval v ustanovnem odboru Hrvatskega pevskega društva »Vila«. Na prvi glavni skupščini marca 1876 je bil izvoljen za prvega blagajnika društva, pozneje pa je opravljal tudi tajniške naloge. Izvoljen je bil celo za zastopnika mestne občine Varaždin, vendar opravljanja te funkcije ni nadaljeval. Hkrati je bil povezan tako s hrvaškimi kot slovenskimi kulturnimi ustanovami, med drugim z Matico hrvatsko, Matico slovensko in Družbo sv. Mohorja.[73]

Drugi pomemben del njegovega delovanja je bilo strokovno in poljudnoznanstveno pisanje. Objavljal je v gimnazijskih poročilih ter v hrvaških časopisih in revijah, med drugim v *Viencu*, *Napredku* in *Hrvatskem učitelju*. Pisal je o matematiki, fiziki, astronomiji, meteorologiji, psihologiji in drugih naravoslovnih vprašanjih.[74] Njegovo razumevanje profesorskega dela dobro ponazarja razprava

69 Lekše 1894, str. 98; Horvat 2003, str. 250–251.
70 Horvat 2003, str. 251–252.
71 Prav tam.
72 Lekše 1894, str. 99.
73 Horvat 2003, str. 253–254; Marko Razpet, *Josip Križan in Logika*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 2024, str. 7.
74 Pirjevec 2013; Lekše 1894, str. 98–99.

Da li je fizika za više naobraženje na gimnazijah potrebita i kako da se ista prema tome predaje. Fiziko je razumel kot predmet, ki dijake usmerja k izkustvenemu spoznavanju, opazovanju narave in logičnemu mišljenju. Razlikoval je eksperimentalni, matematično-dokazovalni in zgodovinsko-razvojni način poučevanja, profesor pa po njegovem ni smel zgolj predavati, temveč učence spodbujati k dejavnemu sodelovanju.[75]

Križanovo pisanje ni bilo omejeno na hrvaški prostor. Kot rojeni Slovenec je, kakor poudarja tudi sodobnejša literatura, vztrajno objavljal v maternem jeziku. Njegovi prispevki so izhajali v *Zori*, *Vestniku*, *Kresu*, *Popotniku*, *Letopisu Matice slovenske* in *Domu in svetu*. Pisal je o polarnem siju, Zemlji, planetih in kometih, elektriki, zvoku, svetlobi, vremenskih pojavih in psihologiji.[76]

Posebno mesto v tem delu zavzema *Logika*. Najprej je leta 1886 izhajala v *Popotniku*, naslednje leto pa kot samostojna knjiga. Križan je v predgovoru pojasnil, da je delo nastalo iz zapiskov, ki jih je pripravljal za svoje dijake in jih skozi leta dopolnjeval. Pri pripravi slovenskega besedila se je srečeval tudi s težavami pri oblikovanju ustreznega strokovnega izrazja. Lekše pa je *Logiko* označil za njegovo obsežnejše delo in navedel, da so knjižno izdajo ocenjevali različni časopisi. [77]

Dolgoletno življenje v Varaždinu tako pri Križanu ni povzročilo prekinitve vezi s slovenskim kulturnim prostorom. Nasprotno, njegovo vzporedno pisanje v slovenskem in hrvaškem jeziku kaže, da je deloval v obeh okoljih. Prav *Logika* je posebej zanimiva za vprašanje kulturnega prenosa, saj novejše raziskave opozarjajo tudi na sledove hrvaškega jezikovnega okolja v njegovem slovenskem strokovnem izrazju.[78]

Po šestintridesetih letih profesorskega dela je bil oktobra 1903 upokojen »uz izraz potpunoga priznanja za dugotrajno, revno i uspješno služenje«. Po upokojitvi se je večinoma umaknil iz javnega in znanstvenega življenja ter se posvetil družini. Umrl je 16. julija 1921 v Varaždinu.[79]

Križanov primer se od drugih obravnavanih profesorjev razlikuje predvsem po načinu, kako je profesorsko delo razširil v javno prosvetno in kulturno dejavnost. Medtem ko je Stožir iz gimnazijskega fizikalnega kabineta prešel k sistematičnemu meteorološkemu delu, Kodrič pa od klasične filologije k muzejski dejavnosti, je Križan svoje znanje prenašal predvsem iz šole v širšo mestno javnost. Z javnimi predavanji, poljudnoznanstvenimi članki in društvenim delovanjem je postal del varaždinskega meščanskega kulturnega življenja, z vztrajnim pisanjem v slovenščini pa je ostal povezan tudi s slovenskim kulturnim prostorom. Njegova življenjska pot ga zato kaže kot profesorja, popularizatorja znanosti in kulturnega posrednika med slovenskim in hrvaškim prostorom.

75 Horvat 2003, str. 255.
76 Lekše 1894, str. 98–99.
77 Josip Križan, *Logika*, Maribor, 1887; Razpet 2024, str. 8–10.
78 Razpet 2024, str. 20.
79 Horvat 2003, str. 256; prim. tudi Razpet 2024, str. 8.

Poklicna mobilnost, vključevanje in zgodovinski spomin

Poklicnih poti slovenskih profesorjev na Hrvaškem v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja ni mogoče razumeti zgolj kot zgodovino zaposlovanja učiteljskega kadra zunaj slovenskega prostora. Njihova mobilnost je bila del širšega izobraževalnega in upravnega prostora, v katerem so študij, prva zaposlitev, premestitve in poklicno napredovanje pogosto potekali med različnimi deželami in mesti. Prihod na Hrvaško zato ni nujno pomenil zavestne in dokončne odločitve za izselitev, prav tako pa prvotni razlog za prihod ni določal nadaljnjega poteka posameznikove kariere. Začasna služba se je lahko razvila v večdesetletno poklicno in življenjsko vpetost v novo okolje.

Obravnavani primeri kažejo, da je bila gimnazijska profesura lahko izhodišče za precej širše delovanje. Strokovno znanje in družbeni položaj profesorjev sta jim omogočala prevzemanje vodstvenih in nadzornih funkcij v šolstvu, sodelovanje pri razvoju znanstvenih in kulturnih ustanov, vključevanje v društveno življenje ter posredovanje strokovnega znanja širši javnosti. Ravnateljstvo, šolski nadzor, meteorološka in muzejska dejavnost ter javna predavanja in publicistika, ki jih srečujemo v obravnavanih življenjskih poteh, so različni izrazi istega širšega pojava: profesorji niso bili samo izvajalci pouka, temveč del izobražene družbene skupine, ki je sodelovala pri oblikovanju institucionalnega in kulturnega življenja okolja, v katerem je delovala. Njihov pomen je zato smiselno raziskovati tudi zunaj zgodovine posamezne gimnazije.

S tega vidika je pomembno tudi vprašanje prenosa znanja. Mobilnost profesorjev ni pomenila samo premikanja ljudi med šolami, temveč tudi prenos strokovnega znanja, pedagoških praks, kulturnih pobud in osebnih mrež. Znanje, pridobljeno med študijem in v prejšnjih službenih okoljih, so uporabljali v novih ustanovah, hkrati pa je dolgotrajno življenje na Hrvaškem vplivalo tudi na njihovo nadaljnje strokovno in kulturno delovanje. Poklicno mobilnost je zato mogoče razumeti kot enega od kanalov, po katerih so v 19. stoletju med slovenskim in hrvaškim prostorom krožili ljudje, znanje in kulturne prakse.

Primerjava obenem pokaže, da vključevanja v hrvaško okolje ni mogoče enačiti s prekinitvijo povezav s slovenskim prostorom. Pri delu profesorjev so se te vezi ohranjale prek publicističnega dela, kulturnih ustanov, dobrodelnosti, osebnih stikov ali obiskovanja rojstnega okolja, pri drugih pa jih je v ohranjenih virih mogoče zaznati bistveno manj. Tudi intenzivnost lokalne integracije in intenzivnost povezav s slovenskim prostorom nista bili nujno v obratnem sorazmerju. Posameznik je lahko postal pomemben član hrvaške lokalne skupnosti in njenih ustanov ter hkrati ohranjal slovenske kulturne in osebne povezave. Namesto enosmernega prehoda iz enega nacionalnega okolja v drugega se zato kažejo različne oblike sočasne vpetosti v več družbenih in kulturnih prostorov.

Prav zato je potrebna previdnost tudi pri razlagi nacionalnih oznak v sočasnih virih. Izrazi, kot so »naš rojak«, »Slovenec« ali sklicevanje na slovensko-hrvaško bratstvo, pričajo o načinu, kako je slovenska javnost posameznike umeščala v svoj simbolni prostor, ne morejo pa sami na sebi pojasniti njihove osebne identifikacije. Enako velja za njihovo vključevanje v hrvaške ustanove

in društva: članstvo, funkcije in dolgoletno življenje v hrvaškem okolju kažejo stopnjo družbene in institucionalne integracije, ne omogočajo pa preprostega sklepanja o spremembi nacionalne pripadnosti. Prav preplet obeh vrst virov opozarja na omejitve naknadnega razvrščanja mobilnih izobražencev v izključujoče nacionalne kategorije.

Drugi pomemben rezultat raziskave je povezan z zgodovinskim spominom. Vidnost posameznikov v slovenskem in hrvaškem prostoru je danes zelo neenakomerna. Nekateri so ostali vključeni v slovensko biografsko tradicijo, drugi pa so bistveno izraziteje navzoči v hrvaških lokalnih in institucionalnih zgodovinah. Zato pojem »pozabljeni« ni vedno ustrezen. Pogosto ne gre za popolno odsotnost zgodovinskega spomina, temveč za njegovo prostorsko in institucionalno neenakomernost. Posameznik je lahko postal obroben v historiografiji prostora, iz katerega je izšel, hkrati pa je ostal pomemben v zgodovinskem spominu mesta, šole, muzeja, znanstvene ustanove ali društva, v katerem je deloval.

Takšna neenakomerna vidnost opozarja tudi na širši metodološki problem raziskovanja mobilnih izobražencev. Njihove življenjske poti so v virih pogosto razdeljene med več današnjih nacionalnih, lokalnih in institucionalnih historiografij. Če jih raziskujemo samo znotraj enega prostora ali ene vrste ustanove, lahko velik del njihovega delovanja ostane neviden. Povezovanje biografskih leksikonov, šolskih poročil, institucionalne zgodovine, strokovne literature in časopisja zato ne dopolnjuje le posameznih življenjepisov, temveč omogoča rekonstrukcijo mrež, po katerih so se izobraženci gibali in v katerih so delovali.

Pet v prispevku obravnavanih življenjskih poti ne omogoča posploševanja za vse slovenske profesorje na Hrvaškem. Kažejo pa na vprašanja, ki bi jih bilo smiselno preveriti na širšem korpusu: koliko profesorjev je na Hrvaškem ostalo le začasno in koliko trajno, kakšne možnosti napredovanja so jim ponujale posamezne šole in mesta, v kolikšni meri so se vključevali v lokalne znanstvene, kulturne in društvene ustanove ter kako dolgo in na kakšne načine so ohranjali povezave s slovenskim prostorom. Bolj sistematična primerjava večjega števila poklicnih poti bi omogočila tudi natančnejše razlikovanje med individualnimi posebnostmi in širšimi vzorci profesorske mobilnosti.

Osrednji rezultat prispevka zato ni ugotovitev, da je nekaj slovenskih profesorjev na Hrvaškem doseglo pomembne položaje, temveč spoznanje, da je treba njihovo mobilnost razumeti kot proces: od prihoda in službene prilagoditve prek poklicnega napredovanja in vključevanja v lokalne mreže do ohranjanja, preoblikovanja ali slabljenja prejšnjih povezav. Poklicne poti profesorjev tako razkrivajo enega od načinov, kako so se med slovenskim in hrvaškim prostorom prenašali znanje, strokovne prakse in kulturne pobude. Hkrati pa njihova poznejša, pogosto neenakomerna zgodovinska vidnost opozarja, da mobilnost ni oblikovala le njihovega življenja, temveč tudi način, kako je bilo to življenje pozneje vključeno v različne zgodovinske pripovedi.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in literatura

Viri

Andrija Kodrić, *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva*, 6 (1884), št. 3.
Častni ud, *Slovenski gospodar*, 30 (9. januar 1896), št. 2.
Darila vsled potresa, *Slovenec*, XXIII (3. december 1895), št. 278.
Dijaška kuhinja v Celji, *Slovenec*, XX (30. marec 1887), št. 71.
Domače vesti, *Edinost*, 41 (22. junij 1916), št. 172.
Društveno gibanje, *Domovina*, 15 (30. junij 1905), št. 51.
Hrvatsko planinarsko društvo, *Planinski vestnik*, 6 (1900), št. 6.
Imenovanje, *Edinost*, 10 (18. julij 1885), št. 57.
Imenovanje, *Slovenec*, XIII (17. julij 1885), št. 160.
Iz Zagreba, 19. dec., *Slovenski narod*, 13 (22. december 1880), št. 293.
Katoliškemu podpornemu društvu v Celji za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, *Slovenec*, XIV (19. junij 1886), št. 138.
Katoliškemu podpornemu društvu v Celji za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, *Slovenec*, XIV (30. julij 1886), št. 171.
Matica Hrvatska, *Slovenec*, XXX (17. julij 1902), št. 162.
Mihael Zavadlal, *Slovenski narod*, 49 (15. junij 1916), št. 136.
Nadzornik Zavadlal, dvorni svetnik, *Slovenski narod*, 44 (26. oktober 1911), št. 247.
Poroka, *Slovenec*, 31 (3. oktober 1903), št. 228.
Prof. Ivan Stožir iz Šmartna v Rožni dolini, *Naš list*, IV (26. februar 1908), št. 9.
Profesor Ivan Stožir, *Domovina*, 18 (19. februar 1908), št. 20.
S Krasa. (Deželni šolski nadzornik dalmatinski g. Mihael Zavadlal), *Učiteljski tovariš*, 38 (20. november 1898), št. 33.
Srednješolske vesti, *Učiteljski tovariš*, 56 (30. junij 1916), št. 13.
Šmartin v Rožni dolini, *Slovenski gospodar*, 42 (20. februar 1908), št. 8.

Literatura

Burić, Vesna: Andrija Kordić, Ferdo Ž. Miler i Vjekoslav Celestin, prvi kustosi osječkog muzeja, *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj* (ur. Mladen Radić), Osijek 1999.
Cuvaj, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2. ispravljeno i popunjeno izd., zv. 1–11, Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1910–1913.
Flegerič, Božidar: Valentin Mandelc, *Dom in svet*, 13, 1900, št. 19.
Gantar Godina, Irena: Izseljevanje slovenskih intelektualcev na Hrvaško do leta 1848, *Dve domovini/Two Homelands*, 18, 2003.
Gantar Godina, Irena: Slovenski intelektualci – izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889), *Dve domovini/Two Homelands*, 19, 2004a.
Gantar Godina, Irena: Slovenski izobraženci na Hrvaškem od 1850 do 1860, *Dve domovini/Two Homelands*, 20, 2004b.

Gantar Godina, Irena: Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško, *Dve domovini/Two Homelands*, 22, 2005a.

Gantar Godina, Irena: Janez Trdina: izseljenec in »Slavjan«, *Zastavil sem svoje življenje. Monografija o življenju in delu Janeza Trdine* (ur. Aleksander Bjelčevič), Mengeš 2005b.

Gantar Godina, Irena: Slovenski izobraženci na Hrvaškem po letu 1868: Ivan Steklasa (1846–1921), *Dve domovini/Two Homelands*, 24, 2006.

Glonar, Jože: Mazek, Anton (1836–1920), *Slovenski biografski leksikon*, 5. zv., *Maas–Mrkun*, Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1933.

Hemar, Eduard: Ivan Stožir: utemeljitelj i pionir hrvatske meteorologije, HPD-a i Hrvatskog sokola, *Hrvatski planinar*, 112, 2020, št. 6.

Horvat, Siniša: Prosvjetni i kulturni rad profesora Josipa Križana, *Časopis za suvremenu povijest*, 35, 2003, št. 1.

Jurčić Čargo, Daniela: Slovenci na Hrvatskoj gimnaziji u Pazinu od 1899. do 1918. godine, *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899–1999: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u povodu prve Hrvatske gimnazije u Istri* (ur. Josip Šiklić), Pazin 1999.

Komarić, Ana: *Društvena elita u Požeškoj županiji u drugoj polovini 19. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.

Kovač, Marina: 140 godina poslije, *Tvrđa u Osijeku: katalog izložbe*, Osijek: Muzej Slavonije, 2017.

Kržišnik-Bukić, Vera: Okvirni pregled poteka, vzrokov in pomena izseljevanja Slovencev na Hrvaško, *Razprave in gradivo*, 29–30, 1994/95.

Kržišnik-Bukić, Vera: O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes, *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanjost* (ur. Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik), Ljubljana 2006.

Kržišnik-Bukić, Vera: Znameniti Slovenci na Hrvaškem skozi zgodovino, *Migracijske i etničke teme*, 22, 2006, št. 4.

Lekše, Fran S.: Dr. Jožef Križan, *Dom in svet*, 7, 1894, št. 4.

Lilek, Emilijan: *Slovenski v tujini službujoči šolniki*, Celje: samozaložba, 1933.

Lisac, Ljubomir Andrej: Zavadlal, Mihael (1856–1916), *Slovenski biografski leksikon*, 14. zv., Ljubljana 1986.

Malbaša, Marija: Stručno osoblje zaposleno u Muzeju od osnutka do danas, *Osječki zbornik*, 16, 1977.

Maljković, Nikolina: *Zavičajna zbirka Possegana u knjižnici Gimnazije Požega*, završni rad, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2020.

Muljević, Vladimir: Tehničar, fizičar i meteorolog Ivan Stožir, *Hrvatski patentni glasnik*, 6, 1996, št. 3.

Penzar, Branka in sodelavci: Geofizički zavod u Zagrebu i meteorološki observatorij na Griču od 1861. do 1986., *Geofizika*, 3, 1986, suppl.

Perić, Ivo: *Borba za ponarodjenje dalmatinskog školstva 1860–1918*, Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1974.

Pirjevec, Avgust: Križan, Josip (1841–1921), *Slovenski biografski leksikon*, 4. zv., *Kocen–Lužar*, Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1932.

Potrebica, Filip: *Povijest knjižnica Požeške kotline*, Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995.

Razpet, Marko: *Josip Križan in Logika*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za matematiko in računalništvo, 2024.

Riman, Barbara: Slovenski profesori u Carsko-kraljevskoj velikoj državnoj gimnaziji u Pazinu, *Acta Histriae*, 24, 2016, št. 2.

Riman, Barbara in Julija Jančec: Slovenski profesori u Varaždinskoj gimnaziji s posebnim osvrtom na razdoblje Austro-Ugarske monarhije, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 31, 2020.

Riman, Barbara in Kristina Riman: Slovenci u Hrvatskoj gimnaziji u Zadru od 1897. do 1921. godine, *Zgodovinski časopis*, 70, 2016, št. 3–4.

Riman, Barbara in Kristina Riman: Slovenski profesori u hrvatskim kraljevskim i carskim gimnazijama s posebnim osvrtom na razdoblje Austro-Ugarske Monarhije, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 34, 2023.

Smolej, Viktor: Stožir, Ivan (1834–1908), *Slovenski biografski leksikon*, 11. zv., Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1971.

Sršan, Stjepan: *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola od 1855. do 1945. godine*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2009.

Šercer, Marija: Antun Mazek (1836.–1920.): profesor klasične filologije i dugogodišnji ravnatelj požeške gimnazije, *Encyclopaedia moderna*, 17, 1997, št. 47.

Šojat, Lada: Kodrić, Andrija, *Hrvatski biografski leksikon*, 7. zv., Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009.